

# ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 343.36(045)

Вусал Алігісмаг огли Ахмедов,  
кандидат юридичних наук

## ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ТА УКРАЇНИ ПРО КРИМІНАЛЬНО- ПРАВОВУ ОХОРОНУ ПРАВОСУДДЯ У ХІХ – ХХ ст.

Академія Юстиції в Міністерстві Юстиції  
вул. Відаді, 158, Насімінський район, AZ 1000, Баку, Азербайджан  
E-mail: vusal-ahmadov@mail.ru

**Мета:** у статті досліджується історичний розвиток українського та азербайджанського кримінального законодавства про охорону правосуддя. **Методи дослідження:** історичний, порівняльний, досліджуються юридичні документи, зокрема історичні. **Результати:** автором висвітлені особливості кримінально-правового захисту відносин у сфері правосуддя на українських та азербайджанських землях періоду Російської імперії, радянської влади, досліджено специфіку норм мусульманського кримінального права. **Обговорення:** вплив історичних правових актів на сучасні кримінальні закони України та Азербайджанської Республіки.

**Ключові слова:** правосуддя, злочини проти правосуддя, об'єкт кримінально-правової охорони, розвиток законодавства, історичні правові пам'ятки.

### Постановка проблеми та її актуальність.

Процес реформування кримінального законодавства в Україні та Азербайджанській Республіці вимагає, перш за все, його ґрунтовного дослідження в історичній ретроспективі. Це дозволяє простежувати формування єдиної лінії кримінальної політики охорони правосуддя в державі. Цим і обумовлена актуальність дослідження.

**Аналіз досліджень і публікацій.** Закономірностям історичного розвитку кримінального законодавства на територіях сучасної України та Азербайджанської Республіки присвячували свої праці такі вчені, як В. К. Гришук, В. В. Кудрявцев, О. І. Заліско, С. С. Мірошніченко, Л. М. Палюх, М. А. Ражабова, Ш. Т. Самедова, І. Я. Терлюк та ін. Водночас, на сьогодні відсутнє комплексне наукове дослідження з порівняння законодавства про кримінально-правову охорону правосуддя цих держав в історичній ретроспективі.

**Метою** статті є висвітлення схожих і відмінних рис історичного розвитку законодавчих норм, спрямованих на захист правосуддя від протиправних посягань, в Україні та Азербайджанській Республіці, а також дослідження впливу історичних джерел на сучасне законодавство обох держав в цій галузі.

**Виклад основного матеріалу.** Норми сучасного кримінального законодавства в Україні та Азербайджанській Республіці не виникли раптово, а сформувалися поступово, з урахуванням певного історичного контексту, менталітету населення і рівня розвитку суспільних відносин.

З початку ХІХ ст. кримінальне законодавство про охорону правосуддя України і Азербайджану розвивалося у схожому напрямку. Спочатку більша частина сучасної Азербайджанської Республіки і України входили до складу Російської імперії, а згодом – ці землі перебували під радянської владою.

У законодавстві Російської імперії правосуддя набуло статусу самостійного об'єкта кримінально-правової охорони, насамперед, в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 року. Уложення охороняло правосуддя повно, хоча і не достатньо систематизовано. Так, у його нормах була закріплена кримінальна відповідальність не лише суддів, а й осіб, які здійснювали досудове розслідування (за сучасною термінологією) – чиновника, який вів слідство, чиновника поліції тощо. Відповідні суб'єкти притягалися до відповідальності не лише за умисні, а й за необережні діяння, що були результатом помилки чи неправильного тлумачення закону, які порушували законні права та свободи потерпілого [1; 115].

Самостійна система злочинів проти правосуддя вперше з'являється в кримінальному Уложенні 1903 року. Відповідальність за перешкоджання здійсненню правосуддя передбачалась в різних главах у залежності від суб'єкта злочину: глава VII «Про протидію правосуддю» і глава XXXVII «Про злочинні діяння по службі державній і суспільній». У Главі «Про протидію правосуддю» були об'єднані кримінально-правові норми, якими, по-перше, встановлювалась відповідальність за злочини, які вчинялися особами, що не виконували функції представників правосуддя, але зобов'язані були сприяти його здійсненню, і – по-друге, будь-якими особами, які перешкоджали здійсненню завдань правосуддя [2; 23].

Сформована Уложенням система злочинів проти правосуддя свідчить про самостійну цінність інтересів правосуддя як об'єкту кримінально-правової охорони, закладає принципи захисту інтересів учасників судочинства, а також відповідні процедури, які сприяють встановленню істини у судовому процесі. Водночас, Уложення 1903 року ще не містило спеціальних статей про відповідальність за вбивство чи замах на вбивство суддів і суддівських чиновників.

Територія сучасної Азербайджанської Республіки була приєднана до Російської імперії за умовами Гюлістанського договору від 12 жовтня 1813 року, а потім Туркменчайського договору від 10 лютого 1828 року, укладених між

Іраном і Росією. Тому, в цілому, в досліджуваній історичний період застосування кримінальних законів на території Азербайджану відбувалося в абсолютній залежності від російських кримінальних законів, і відповідно розвивалося разом з ними. Специфічною рисою цього періоду було одночасне застосування норм Шаріату і законів Російської держави. Оскільки кримінальне законодавство Росії, у порівнянні з Іраном, було більш систематизованим, і в цілому більше відповідало рівню розвитку суспільних відносин, то його застосування мало позитивний вплив на формування світської правової системи на території Азербайджану.

Відмітимо, що в цей період не було певно визначеного кримінального закону. Визначення норм, які підлягають застосуванню у кожному конкретному випадку, залежало від ряду обставин, і в першу чергу, від підсудності кримінальних справ. Паралельно функціонували два типи судів – царський і казійський (шаріатський). В останніх головували представники духовенства, керувалися нормами Шаріату, і застосовували покарання за такі злочини, які не були караними за царськими законами. Підкреслимо, що на території сучасної Азербайджанської Республіки виключно мусульманська система права діяла починаючи з VII століття і до початку XIX ст. (моменту поділу Азербайджану між Іраном і Російською імперією).

Основою мусульманського канонічного права є священна книга ісламу – Коран, до якої входять висловлювання і проповіді Аллаха своєму останньому посланнику на землі Мухаммеду. Справедливо підкреслити, що джерела мусульманського права вже звертають певну увагу на протиправні посягання проти здійснення правосуддя, хоча і не достатньо систематизують їх. Очевидною є значимість непорушності принципів правосуддя для мусульманської правової системи: деякі протиправні посягання на правосуддя прирівнюються за ступенем тяжкості до умисного вбивства, зради мусульманської віри та збройного повстання проти мусульманської держави [3; 106].

За однією із класифікацій, вчені виділяють великі (кябір) і малі (сягір) злочини. Зауважимо, що такі злочини, як примушування до дачі не-

правдивих показань, а також відмова від дачі показань, відносилися до великих злочинів, нарівні із вбивством, перелюбом, лихварством, наклепом, вживанням алкогольних напоїв, гомосексуалізмом, ухиленням від участі в джихаді, обважуванням, умисним тілесним ушкодженням, ворожінням, азартними іграми та ін. [4; 70].

Залежно від походження і характеру посягання, ступеня тяжкості і встановленого виду покарання, всі злочини у мусульманському праві можна поділити на чотири категорії, три з яких відноситимуться до першої групи – злочинів, за скоєння яких встановлено певну санкцію. Перша категорія включає особливо тяжкі злочини, які мають найбільшу суспільну небезпеку і посягають на права всієї мусульманської общини. До таких злочинів належить і «казф», тобто недоведене звинувачення у вчиненні перелюбу.

Водночас, завідоме винесення неправомірного судового рішення і лжесвідчення відносилися до категорії найменш тяжких злочинів, які посягають на мусульманське суспільство і права приватних осіб, і за скоєння яких передбачалося покарання «тазір», що означає «заборону» (покарання могло бути у вигляді арешту, суспільного засудження, попередження, позбавлення права носити чалму тощо) [5; 184].

Залежність азербайджанського кримінального законодавства від російського зберігалася у певній мірі і в період Бакінської комуни (1917-1918 роки), через фактичну політичну і військову залежність проголошеної суверенної держави Азербайджану від Росії. В результаті російської військової інтервенції, переважна більшість нормативних актів РСФСР, декретів, інструкцій, положень безпосередньо застосовувались і в Азербайджанській Республіці. Основними джерелами права були Звернення уряду до населення, Постанови з'їзду Рад, Декрети, накази місцевих Рад робочих, селянських і солдатських депутатів, інструкції Народного комісаріату юстиції, а також судова практика.

З 1922 року в радянських республіках розпочалася кодифікація кримінального законодавства. Не стали винятком і Українська та Азербайджанська РСР, у яких були затверджені

Кримінальні кодекси 1922, 1927 і 1960 років. Втім, справедливо відмітити, що положення останніх були майже ідентичними відповідним кодексам РРФСР. Стосовно досліджуваної нами категорії злочинів, то в окремий розділ злочини проти правосуддя були виділені лише Кримінальним кодексом 1960 року.

У Кримінальних кодексах УРСР та АРСР 1922 року злочини досліджуваної категорії містилися у таких розділах Особливої частини, як «Злочини проти порядку управління» (приховування банд і окремих їх учасників, недонесення про злочин, звільнення заарештованого з під варти чи з місця ув'язнення, чи сприяння його втечі тощо); «Державні (службові) злочини» (постановлення суддями з корисливих чи інших особистих мотивів неправосудного вироку, незаконне затримання, незаконний привід, а також примушування до дачі показань на допиті шляхом застосування незаконних заходів слідчим або дізнавачем; взяття під варту в якості запобіжного заходу з особистих чи корисних мотивів.

Кримінальні кодекси УРСР і АРСР, що набрали чинності у 1927 році, також не виокремлювали злочини, які посягають на порядок здійснення правосуддя, в окремий підрозділ. Подальший розвиток законодавства спричинив збільшення переліку складів злочинів, які зазіхають на правосуддя, що в кінцевому підсумку сприяло виділенню відповідальності за злочини проти правосуддя в окрему главу «Злочини проти правосуддя» у Кримінальних кодексах УРСР і АРСР 1960 року, в яких була проведена більш чітка систематизація кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти правосуддя. Крім того, було здійснено більш змістовний опис таких злочинів та їх ознак, що мало також своїм наслідком встановлення кримінальної відповідальності за злочини, які раніше взагалі не були передбачені попередніми редакціями КК. Саме в цих актах було остаточно сформульовано всі елементи поняття «правосуддя», яке, крім безпосередньої діяльності суду з розгляду та вирішення справ, включає також досудову діяльність та діяльність, пов'язану з реалізацією судових рішень [6; 159].

Злочинами проти правосуддя законодавчо визнавалися: притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності; примушування або підкуп свідка, потерпілого, експерта чи перекладача до давання неправдивих показань, висновку або невірною перекладу; розтрата, відчуження, приховування або підміна майна, підданого опису чи арешту; наперед не обіцяне приховування злочинів; ухилення посадової особи від виконання судового вироку чи рішення.

Проте, хоча з прийняттям названих актів правосуддя вперше було виділене як самостійний родовий об'єкт кримінально-правової охорони, норми про відповідальність за перешкодження здійсненню правосуддя не були формалізовані. Відповідні склади злочинів, а також злочини, що посягають на честь, інші нематеріальні та матеріальні цінності учасників судочинства, відмінних від суддів і слідчих, зокрема, адвокатів і присяжних засідателів, були формалізовані кримінальними законами вже ХХІ століття – Кримінальним кодексом України від 05 квітня 2001 року та Кримінальним кодексом Азербайджанської Республіки від 26 травня 2000 року.

**Висновки.** Кримінальне законодавство України та Азербайджанської Республіки, в частині досліджуваної нами категорії злочинів, має ряд спільних та відмінних рис, що обумовлено специфікою історичного розвитку суспільства. Українське законодавство, на відміну від азербайджанського, не зазнавало вирішального впливу релігійної доктрини протягом кількох століть, і за своєю природою ніколи не було джерелом права канонічного. Водночас, періоди перебування в складі Російської імперії та часи радянської влади, що є спільними і для Азербайджанської Республіки, і для України, справили значний вплив на сучасне кримінальне законодавство обох держав, зокрема, в частині формування системи злочинів проти правосуддя, визначення об'єкта та суб'єкта протиправних посягань.

### Література

1. Мельниченко М. Кримінальна відповідальність осіб, які здійснюють досудове роз-

слідування, за вчинення злочинів проти правосуддя: історико-правовий аспект // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 3 (36). – С. 113-118.

2. Кудрявцев В. В. Кримінально-правова охорона життя осіб, що є носіями судової влади, за кримінальним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Кудрявцев Віктор Вікторович. – О., 2006. – 205 с.

3. Самедова Ш. Т. Проблемы уголовного права: классификация преступлений, дифференциации уголовной ответственности и построение санкций: монография. – Баку: Eсorprint, 2017. – 744 с.

4. Демирли М., Аласкерли А. История права Азербайджана: уголовное право (с древних времен до 1920). – Баку: Азернашр, 1999. – 204 с.

5. Сюкияйнен Л. Р. Мусульманское право: вопросы теории и практики. М.: Наука, 1986.

6. Костира С. М. Развитие криминального законодательства про злочини проти правосуддя та шляхи його удосконалення // Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2016. – Вип. 2 (4). – С. 157-162.

7. Кримінальний кодекс АРСР від 03.12.1922 зі змінами і доповненнями станом на 01.02.1927. Видання 4-те. Народний комісаріат юстиції АРСР. – Баку, 1927.

8. Кримінальний кодекс АРСР від 03.12.1927 зі змінами і доповненнями станом на 12.10.1929. – Баку: Вид-во АЗГПЗ, 1929.

9. Кримінальний кодекс АРСР від 08.12.1960. Видання Верховної Ради Азербайджанської РСР. – Баку, 1961.

10. Кримінальний кодекс Української РСР. – Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2. – С. 14.

11. Кримінальний кодекс УРСР. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР. – 1950. – 172 с.

12. Уголовный кодекс УССР – Х.: Издание Наркомюста, 1922. – 142 с.

### References

1. Mel'nychenko M. Kryminal'na vidpovidal'nist' osib, jaki zdijsnjujut' dosudove

rozsliduvannja, za vchynennja zlochniv proty pravosuddja: istoryko-pravovyj aspekt // Visnyk Nacional'noi' akademii' prokuratury Ukrainy. – 2014. – № 3(36). – S. 113-118.

2. Kudrjavcev V. V. Kryminal'no-pravova ohorona zhyttja osib, shho je nosijamy sudovoi' vlady, za kryminal'nym zakonodavstvom Ukrainy: dys. ... kand. juryd. nauk, special'nist' 12.00.08 / Kudrjavcev Viktor Viktorovich. – O., 2006. – 205 s.

3. Samedova Sh. T. Problemy ugolovnoho prava: klassifikacija prestuplenij, differenciacii ugolovnoj otvetstvennosti i postroenie sankcij: monografija. – Baku: Ecoprint, 2017. – 744 s.

4. Demyrly M., Alaskerly A. Istorija prava Azerbajdzhana: ugolovnoe pravo (s drevnyh vremen do 1920). – Baku: Azernashr, 1999. – 204 s.

5. Sjukyjajnen L. R. Musul'manskoe pravo: voprosy teoryy u praktyku. – M.: Nauka, 1986.

6. Kostyra S. M. Rozvytok kryminal'nogo zakonodavstva pro zlochny proty pravosuddja ta shljahy jogo udoskonalennja // Mizhnarodnyj jurydychnyj visnyk: zbirnyk naukovykh prac' Nacion-

al'nogo universytetu derzhavnoi' podatkovoi' sluzhby Ukrainy. – 2016. – Vyp. 2 (4). – S. 157-162.

7. Kryminal'nyj kodeks ARSR vid 03.12.1922 zi zminamy i dopovnennjamy stanom na 01.02.1927. Vydannja 4-te. Narodnyj komisariat justycii' ARSR. – Baku, 1927.

8. Kryminal'nyj kodeks ARSR vid 03.12.1927 zi zminamy i dopovnennjamy stanom na 12.10.1929. – Baku: Vyd-vo AZGIZ, 1929.

9. Kryminal'nyj kodeks ARSR vid 08.12.1960. Vydannja Verhovnoi' Rady Azerbajdzhans'koi' RSR. – Baku, 1961.

10. Kryminal'nyj kodeks Ukrain's'koi' RSR. – Vidomosti Verhovnoi' Rady URSR. – 1961. – № 2. – S. 14.

11. Kryminal'nyj kodeks URSR. – K.: Derzhavne vydavnyctvo politychnoi' literatury URSR. – 1950. – 172 s.

12. Ugolovnyj kodeks USSR – H.: Izdanie Narkomjusta, 1922. – 142 s.

Вусал Алигисмат оглы Ахмедов

**ОСОБЕННОСТИ ИСТОРИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА  
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ И УКРАИНЫ ОБ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ОХРАНЕ  
ПРАВОСУДИЯ В XIX – XX ВВ.**

Академия Юстиции в Министерстве Юстиции  
ул. Видади, 158, Насиминский район, AZ 1000, Баку, Азербайджан  
E-mail: vusal-ahmadov@mail.ru

**Цель:** в статье исследуется историческое развитие украинского и азербайджанского уголовного законодательства об охране правосудия. **Методы исследования:** исторический, сравнительный, исследуются юридические документы, в частности исторические. **Результаты:** автором освещены особенности уголовно-правовой защиты отношений в сфере правосудия на украинских и азербайджанских землях периода Российской империи, советской власти, исследована специфика норм мусульманского уголовного права. **Обсуждение:** влияние исторических правовых актов на современные уголовные законы Украины и Азербайджанской Республики.

**Ключевые слова:** правосудие, преступления против правосудия, объект уголовно-правовой охраны, развитие законодательства, исторические правовые достопримечательности.

**FEATURES OF HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE LEGISLATION OF THE AZERBAIJAN  
REPUBLIC AND UKRAINE ON CRIMINAL LAW PROTECTION OF JUSTICE IN  
THE XIX - XX CENTURIES**

Academy of Justice of Ministry of Justice  
Vidadi str., 158, Nasimi district, AZ 1000, Baku, Azerbaijan  
E-mail: vusal-ahmadov@mail.ru

**Purpose:** the article investigates the historical development of the Ukrainian and Azerbaijani criminal law on the protection of justice. **Methods of research:** historical, comparative, research legal documents, in particular historical ones. **Results:** The author highlighted the peculiarities of criminal legal protection of relations in the field of justice on the Ukrainian and Azeri lands during the period of the Russian Empire, Soviet power, and examined the specifics of the norms of Muslim criminal law. **Discussion:** influence of historical legal acts on modern criminal laws of Ukraine and the Republic of Azerbaijan.

**Keywords:** justice, crimes against justice, object of criminal law protection, development of legislation, historical legal monuments.